

- громадянська компетентність впливає на рівень навчальних досягнень учнів старшої ланки загальноосвітнього навчального закладу;

- особливістю впливу є те, що на одних і тих самих етапах діагностики сформованість громадянської компетентності та рівень навчальних досягнень учнів старшої школи виявляють спільну тенденцію: із підвищенням показника сформованості громадянської компетентності за обраними показниками підвищується рівень навчальних досягнень з предметів наскрізного громадянського спрямування;

- оптимізація процесу формування громадянської компетентності учнів старшої ланки загальноосвітнього навчального закладу сприяє підвищенню рівня їхніх навчальних досягнень.

У статті подано представлений лише окремий аспект і результати діагностики рівня навчальних досягнень учнів під впливом громадянської компетентності. Аналіз проблеми свідчить про необхідність дослідження в перспективі інших аспектів цього питання, зокрема, впливу різних видів компетентності на рівень навчальних досягнень учнів старшої ланки загальноосвітнього навчального закладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про освіту». – К, 1996.
2. Бухлова Н. Діагностика і формування самоосвітньої компетентності учнів. – К.: Вид. дім «Шкіл. світ», 2006. – 128 с.
3. Державний стандарт базової й повної середньої освіти // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2004. – № 1-2.
4. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти // Освіта України. – 2001. – № 6. – С. 3-16.
5. Лукіна Т. Оцінювання як інструмент управління якістю загальної середньої освіти. – К.: Вид. дім «Шкільний світ», 2006. – 128 с.
6. Мартиненко С. Як формувати творчу особистість учня // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. – 2006. – № 23 – 24.
7. Національна доктрина розвитку освіти у XXI столітті. – К.: Вид. дім «Шкілмунд світ», 2001.
8. Островерхова Н. Критерії оцінювання якості педагогічної майстерності вчителя // Завуч. – 2006. – № 10. – С. 8 – 12.
9. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: Учебник для студ. пед. вузов: В 2 кн. – М.: ВЛАДОС, 1999. – Кн. 2: Процесс воспитания. – 256 с.
10. Рябова З. Забезпечення якості надання освітніх послуг на рівні загальноосвітнього навчального закладу // Практика управління закладом освіти. – 2007. – № 9. – С. 7-13.

УДК 371.385

С.В. Міхно

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ „САМОСТІЙНІСТЬ”

Статтю присвячено аналізу історичних витоків поняття „самостійність”, розгляду еволюції ідей стосовно самостійності взагалі та пізнавальної, зокрема, в епохи Античності, Середньовіччя, Відродження, Просвітництва і протягом XIX – XX століття.

The historical origin of the definition “independence” is analyzed in this article. The evolution of ideas concerning term independence in general and cognitive independence in particular is observed in the period of Antiquity, the Middle Ages, Renaissance, the Age of Enlightenment and in the XIX-th – XX century.

Згідно з Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті, система освіти має забезпечувати формування навичок самоосвіти і самореалізації особистості. Виконання основних положень Доктрини має забезпечити перехід до нової гуманістично інноваційної філософії освіти, що надалі стимулюватиме збільшення самостійності та самодостатності особистості, її творчу активність [4].

Об’єм інформації, необхідної для плідної роботи і повноцінного життя освіченої людини, постійно зростає, тому навчання, що засноване тільки на запам’ятовуванні інформації та наступному її відтворенні, не задовольняє вимогам часу. На перший план виходить здатність людини опановувати нові знання самостійно.

Аналіз наукових досліджень таких учених, як М. Євтух, А. Зязюн, С. Сисоєва, І. Соколова, О. Сухомлинська, М. Фіцула, Д. Чижевський, свідчить, що в історії педагогічної думки неодноразово піднімалися питання, які стосуються самостійності учнів та студентів.

Метою статті є аналіз історичних витоків поняття „самостійність” у психолого-педагогічній літературі. Відповідно до мети були поставлені завдання: розглянути еволюцію ідей стосовно самостійності взагалі та пізнавальної, зокрема, в епохи Античності, Середньовіччя, Відродження, Просвітництва та протягом XIX – XX століть.

Необхідність підвищення самостійності у процесі оволодіння новими знаннями наголошувалася ще в далекій давнині. Перші наукові педагогічні відомості були здебільшого частиною філософії, яка на той час об’єднувала всі знання про природу, людину і суспільство. Так, філософи Античності (Конфуцій, Геракліт, Демокріт, Платон, Аристотель, Сократ) вважали

самостійність визначальною і стверджували, що розвиток людини здійснюється якісно лише в процесі самостійного вдосконалення особистості, у процесі самопізнання. Філософи Давньої Греції Аристотель і Платон підкреслювали значущість добровільного, активного і самостійного оволодіння знаннями.

Сократ зазначав, що мислення людини може успішно розвиватися у процесі самостійної діяльності, а особистість та її здібності вдосконалюються завдяки самопізнанню, бо діяльність дає учневі радість, задоволення та запобігає пасивності в оволодінні новими знаннями [5]. Філософ уперше розробив і випробував на своїх учнях спеціальний метод навчання, який активізував пізнавальну самостійність і виділив евристичну бесіду, побудовану на основі використання прийомів індукції [1].

У Давньому Римі широкого розповсюдження набула самоосвіта, саморозвиток, що реалізовувалися шляхом широкого використання літературних, наукових, публіцистичних та інших інформаційних джерел [6]. У трактатах давньоримських філософів, зокрема М. Квінтіліана, зазначено, що потрібно заохочувати учнів ставити питання вчителям, організовувати обмін думками, дискусії, формувати навички самостійного пізнання. Запропонований метод евристичних питань (сім ключових питань – Хто? Що? Навіщо? Де? Чим? Як? Коли?) дозволяв значно активізувати самостійне дослідження, здійснюване учнем, що не втрачає своєї актуальності й сьогодні [3].

Отже, педагоги Античності відстоювали розвиток самостійності мислення учнів. Пізнавальна самостійність розглядалася у той час і як мета виховання, і як засіб активізації навчання.

В епоху Середньовіччя активізація самостійності думки, прагнення до пізнання та дослідження, виявлення творчості могли бути реалізованими у навчальній діяльності університетів (Болонському, Оксфордському, Кембріджському, Паризькому, Празькому), де були розповсюджені такі форми роботи, як проведення диспутів та написання трактатів [3].

На думку Л. Вяткіна, А. Линди, М. Константинова, уже в період Середньовіччя меті виховання стала відповідати так звана догматична система навчання, яка не сприяла загальному розвитку учнів, розвитку пізнавальної самостійності педагогів.

В язичницьких школах Київської Русі не приділялася увага самостійності. Тільки після хрещення Русі при монастирях були зібрані книги „Пчела”, „Повчання князя Володимира Мономаха” та інші, і окремі особи, що відзначалися „книжнім почитанієм”, мали вдалу нагоду здобути більш високу освіту на основі самоосвіти і власного потягу до знань [1].

В епоху Відродження Еразм Роттердамський підкреслював, що вчитель має розвивати самостійність дітей, підтримувати їх інтерес і природну активність. Немало рекомендацій для розвитку пізнавальної самостійності можна зустріти в трактатах М. Монтеня, який рекомендував давати дитині відчуття „смак” речей самостійно, самій вибирати шлях, пізнаючи дійсність. Як бачимо, самостійність у пізнанні світу почала набувати сталої уваги з боку різних кіл мислителів.

У більш пізній період Я. Коменський вказував на необхідність привчати учнів до самостійної роботи, яка своїми наслідками буде мати самостійність як якість особистості. Відповідаючи запитам часу, Я. Коменським були розроблені питання, пов'язані з організацією та практикою залучення школяра до самостійної діяльності.

Про правильність самостійного мислення та викладення думок у письмовій формі говорив випускник Київської колегії, відомий просвітитель Іоаникій Галятовський [3].

В епоху Просвітництва Жан-Жак Руссо обстоював думку про те, щоб учні самостійно черпали знання із самої дійсності. Ця теорія набула розвитку в працях Й. Песталоцці й А. Дістервега. Йоганн-Генріх Песталоцці підкреслював важливість самостійної праці учнів, яка, на його погляд, повинна охоплювати всі сфери життєдіяльності дитини. Тільки такий підхід, з позиції педагога, здатний збуджувати думку й допитливість дитини, розвивати її розум, прагнення до пізнання й самоосвіти. Пізніше, наприкінці ХІХ століття, А. Дістервег зазначав, що розвиток і освіта жодній людині не можуть бути дані або повідомлені, вона повинна досягти цього власною діяльністю, власними силами, власним напруженням, а ззовні може дістати тільки поштовх. За А. Дістервегом, хороший учитель – це не той, що подає готову істину, а той, що вчить її знаходити.

Отже, педагоги Західної Європи розвинули і збагатили ідеї грецьких і римських філософів про необхідність самостійності у пізнанні світу.

Почесне місце серед видатних просвітителів України (Т. Шевченко, І. Вишенський, І. Федоров, Г. Смотрицький, Л. Кукіль, К. Ставровецький, П. Беринда, М. Смотрицький, Є. Славинецький) належить Г. Сковороді, який у своїх творах часто порушує питання про значення самостійних зусиль у навчанні, підкреслюючи, що успіхів досягають ті учні, які наполегливо працюють із книгою, здатні до спостережень і роздумів.

У 1782 році Ф. Янкович випускає „Руководство учителям І и ІІ классов

народных училищ Российской империи”. Це були видатні для того часу дидактичні рекомендації, у яких чітко проводилась думка, що тільки навчання, яке діє на розвиток учнів, пробуджує у них самостійне мислення, приносить користь [2].

Т. Шевченко вказував на необхідність поєднувати набуття знань, передачу їх учням із збудженням у них інтересу, прагнення до пізнання. Для Т. Шевченка пізнавати означало глибоко і гнучко мислити, виявляти самостійність суджень. Освіта розумілася ним широко і тому не могла обмежуватися лише школою. Він зазначав, що вчитися можна і треба протягом усього життя.

Зауважимо, що в кінці XIX – на початку XX ст. ідея виховання активності та самостійності в навчанні належить до фундаментальних прогресивних ідей педагогіки. В. Вахтеров зазначав, що ця ідея є найціннішим завоюванням XIX століття [2].

М. Пирогов обґрунтовував необхідність систематичної організації літературних бесід, закликав використовувати матеріал, доступний учням, пропонував розглядати з різних сторін проблему, що досліджується.

М. Корф звертав увагу на бесіду як умову збудження самостійності мислення дітей.

Одним із перших у вітчизняній педагогіці, хто вивчав учня як суб'єкта навчальної діяльності, був К. Ушинський. Він прагнув збільшити місце самостійної роботи у процесі навчання, пропонував різні завдання для самостійного виконання учнями. Роль учителя у такому навчанні полягала в тому, щоб давати для самостійного навчання матеріал і керувати ним.

І. Франко виступав за залучення учнів до самостійного мислення й праці. Саме тому вчитель, на його думку, повинен бути творчою особистістю, що здатна урізноманітнювати процес навчання.

В основу виховної роботи А. Макаренка закладена активна особистісна позиція у сумісній суспільно корисній діяльності. Педагог вважав відповідальну самостійність одним з чинників становлення молодого людини.

М. Бунаков стверджував, що школа повинна готувати дитину до самостійної праці, поштовхом до якої є формування самодіяльності в навчанні. Він визначав такі вимоги до організації самостійної роботи учнів: посиленість, цікавість, поступове ускладнення завдань та зменшення допомоги з боку вчителя.

На необхідність формування самостійності під час самостійної роботи вказував Д. Тихомиров. На його думку, здібність душевної самодіяльності та самостійності властива тією чи іншою мірою людині ще раннього віку, а тому й

школа повинна в міру своїх можливостей сприяти пробудженню, а потім і розвитку й удосконаленню цієї здібності.

С. Русова закликала педагогів цінувати будь-яку самостійну творчу працю дитини не для того, щоб з кожної дитини утворити майстра в малюванні, співі, літературі, а для того, щоб викликати у кожної дитини якомога більше творчих сил, бо це найкоштовніша річ для поступу і найбільш індивідуальна. Вона стверджувала, що важливо уникати диктату в явищах, які пропонуються дітям для спостереження, розвивати самостійність мислення, швидкість думки. Для цього потрібно вивчати особливості розвитку кожної дитини, сприяти розквіту її індивідуальності, оскільки виховання повинне дати змогу виявитися самостійним творчим силам дитини.

Д. Дьюї надає особливої уваги розвитку критичного мислення, здатності до творчого пошуку, самостійності, діалогу.

П. Каптерев обґрунтовував доцільність евристичної форми навчання, яка спонукає учнів до постійної напруженої мисленнєвої роботи з самостійного набуття нових знань.

Про активну самостійну пізнавальну діяльність студентів говорив К. Яновський. Він вважав її засобом розвитку активної духовної діяльності особистості, виділяв самодіяльність активну та пасивну, наполягав на проведенні студентами самостійних лекцій під керівництвом професорів, віддавав перевагу творчим видам навчальної роботи.

С. Шацький обстоював думку про те, що в процесі навчання діяльність учня повинна базуватися на відчутті нагальної потреби вчитися, а вчитель повинен спиратися на прагнення самих учнів. Працюючи в експериментальному дошкільному закладі Першої дослідної станції Наркомосу разом з видатним педагогом С. Шацьким, Л. Шлегер наголошувала на необхідності розвитку розумових здібностей дітей. Вона вважала, що дитячий садок повинен розвивати у дитини здібності здобувати знання самостійно з оточуючого середовища, життя, тому слід говорити про програму життя, а не про програму знань.

На думку С. Рубінштейна, учні мають самостійно шукати відповіді на поставлені запитання. Науковець ототожнював народження питання з бажанням знати.

У педагогіці 20 – 30 рр. переважала тенденція розвитку пізнавальних інтересів, самостійності мислення, стимуляції внутрішньої потреби в знаннях.

Багато з термінів, що виникли в цей період, стали здобутком історії

педагогіки, а термін „активність” у навчанні й у сучасній дидактиці означає один із підходів до навчання [2].

Починаючи з 30-х років у шкільній практиці застосовувались не завжди ефективні форми активізації навчання, що не сприяло розвитку пізнавальної активності й самостійності учнів. У боротьбі авторитарної педагогіки за міцні систематичні знання учнів дидактика 30-х років не зберегла, на жаль, і не розвинула багато чого з того, що було досягнуто цінного у попередній період. Проблема самостійності учнів стала другорядною, а шляхи і способи активного навчання звелися до активізації методів передачі знань.

Педагоги і психологи повернулися до вирішення проблеми розвитку пізнавальної самостійності учнів у 50-ті роки. Але дослідники цього часу (Л. Аристова, М. Морозова, Д. Вількеєва) включали здебільшого методичні рекомендації для вчителя-практиканта, у якого не сформовано готовність до успішного вирішення навчальних завдань такого порядку під час підготовки в навчальному закладі. Л. Аристовою самостійність розглядалась як спроможність суб'єкта діяти без сторонньої допомоги. З точки зору Р. Іванова, самостійність – це здатність того, хто навчається, спрямовувати власну діяльність (організаційно-технічну, пізнавальну і практичну).

На початку 60-х років Д. Ельконін сформулював принципово новий підхід до вивчення навчальної діяльності. Він зауважив, що основною одиницею навчальної діяльності є навчальна завдання, мета, результат якої полягає в зміні самого діючого суб'єкта, а не в зміні предметів, з якими він діє.

Один з перших досліджував самостійність у пізнавальній діяльності М. Данилов, який зазначав, що її суть виявляється у потребі й умінні тих, хто навчається, самостійно мислити, у здатності орієнтуватися в новій ситуації, самому бачити питання, завдання і знаходити підхід до їх розв'язання. Схожі тлумачення пізнавальної самостійності наявні у роботах Н. Половнікової, І. Лернера, Т. Шамової.

Яскравим представником другої половини ХХ століття був В. Сухомлинський, який висував пріоритет усвідомлюваних знань, виховання невикорінного бажання знати більше. Досягти цього можна завдяки напруженню власних зусиль, почуття радості від розумової праці та успіху в ній.

Самостійність як суб'єктна активність особистості стає предметом вивчення у багатьох психологічних і педагогічних дослідженнях. В. Богословський, А. Ковальов, Г. Костюк, В. Крутецький, В. Мясіщев, А. Петровський розглядають її як вольову якість особистості. Більш широко розуміють самостійність

Г. Люблінська, Л. Піменова та ін. З точки зору К. Платонова, самостійність – це риса характеру, Н. Левитова – напрямок поведінки.

Тривалий час сутність самостійності зводилась лише до розвитку самостійності мислення. Вважалось достатнім сформулювати в особистості відповідно до її вікових можливостей методи логічного мислення. Однак спеціальні дослідження показали неповноту й однобічність такого розуміння, оскільки пошук особистістю нових знань, способів дій не можна звести тільки до самостійних зусиль мислення.

У 80 – 90 рр. самостійність розглядається з позицій цілісного, системно-функціонального, діяльнісно-особистісного підходів.

Отже, необхідність творчого виховання, розвитку самоосвіти та самостійності ніколи не залишалася поза увагою вчених-освітян. До проблеми пізнавальної самостійності звертались ще в епоху Античності, де вона розглядалася і як мета виховання, і як засіб активізації навчання. Середньовіччя, а також 30-ті роки XX століття мало сприяли розвитку самостійності в опануванні знань. На початку XX століття проблема самостійності в навчанні набула особливої актуальності, а у другій половині минулого століття виступає предметом спеціальної наукової рефлексії. Її сутність вже не зводиться лише до розвитку самостійності мислення, а розглядається як складна інтегративна властивість особистості.

Аналіз історичних витоків започатковує наше дослідження, пов'язане з самостійністю. У подальших публікаціях автора будуть проаналізовані сучасні різнопланові підходи до визначення поняття „самостійність” у психолого-педагогічній літературі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адамів Г.С. Формування у студентів педагогічного училища пізнавальної самостійності (на матеріалі вивчення психолого-педагогічних дисциплін): Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2002. – 264 с.
2. Бенера В.Є. Формування пізнавальної самостійності в майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів засобами інтелектуальної гри: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2002. – 243 с.
3. Князян М.О. Самостійно-дослідницька діяльність майбутніх учителів іноземних мов: теорія і практика: [Монографія]. – Ізмаїл: Сміл, 2006. – 242 с.
4. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта. – 2002. – № 26. – 24.04 – 1.05.
5. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2000. – 544 с.
6. Шишкіна Н.О. Організація самостійної роботи студентів у процесі вивчення юридичних дисциплін у вищому навчальному педагогічному закладі: Дис. ... канд. пед. наук:

13.00.04 / Харківський держ. педагогічний ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х., 2003. – 187 с.

УДК 371.13

Л.С. Недогрєєва

*Сумський державний
педагогічний університет*

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті пропонуються концептуальні аспекти змін у підходах до управління розвитком навчального закладу.

The conceptual aspects of some changing in approaching to management of education establishment development are regarded in the article.

Іммануїл Кант писав: «Два людські винаходи можна вважати найважчими: мистецтво керувати та мистецтво виховувати». Якщо розглядати виховання як складову педагогічної діяльності, то проблеми управління в навчальному закладі є ще більш важкими, а значить – цікавими.

Згідно теорії управління, важливим елементом, який забезпечує її ефективну діяльність, є стратегічне планування та, відповідно, стратегічне управління. Під час централізованого планування діяльності навчального закладу необхідність самостійного стратегічного планування була просто відсутня. Зміни умов і правил функціонування керівних органів освіти вивело залучення стратегічного планування в ряд першочергових завдань. Стратегічний менеджмент, який довів в останнє десятиліття свою ефективність у бізнесі, являє собою систему управління, чітко адаптовану до основних характеристик сучасного ринку (зовнішнього середовища). З одного боку, виявляється значний ріст кількості дієвих бізнес-одиниць (дисперсія робочої сфери суспільства) а з другого, вагоме зменшення «часу життя» їх зв'язків (швидкість зміни навколишнього середовища). Стратегічне планування – це не тільки вміння мріяти, співвідносячи свої бажання з часом. Стратегічне планування – це розрахунок результатів, які отримуємо під час виконання послідовності заходів, що проводяться на засадах ресурсів, які є в прогнозованому зовнішньому середовищі функціонування. У такому розумінні стратегічне планування є побудовою й аналізом можливих шляхів роботи організації, які ведуть до тих чи інших результатів у довгостроковій перспективі. «Стратегічний менеджмент» – це взаємопов'язаний комплекс планування стратегії організації й утілення напрацьованих планів у життя.